

BÉNS COMUNALS I CONFLICTES ANTISENYORIALS: LES COMUNES DE MURO I SANTA MARGALIDA (SS.XVI- XVIII)¹

GUILLEM BARCELO I RAMIS

INTRODUCCIÓ

Les terres comunals constituïen una font essencial de recursos naturals per a les economies pageses, atès que subministraven llenya, fusta, pastures, caça i, en el cas que ens ocupa fins i tot pesca. En aquest sentit Rodney Hilton adverteix que, l'economia agrària, encara que estava basada en la possessió de la terra explotada mitjançant unitats familiars individuals, tenia també un component col·lectiu molt important, derivat de l'accés comunitari a terres i boscos². Aquest usdefruit comunal, segons Hilton, seria el que determinaria en gran part l'alt grau de cohesió de les comunitats rurals medievals. És en aquest darrer aspecte que volem centrar el treball, a partir de l'estudi dels conflictes a les comunes de Muro i Sta. Margalida (anomenades comunes del Braç) les quals es trobaven fortament arrelades a l'economia agrària d'ambdues viles, que no dubtaren a plantar cara a l'intent dels senyors de Son Sant Martí³ -possessió on s'ubicaven les comunes- d'apropiar-se totalment l'usdefruit de les expressades terres.

El resultat del treball ha de constituir una visió parcial per necessitat, atès que aquest estudi s'hauria de relacionar amb una anàlisi de l'estructura de la propietat i de les relacions socials de producció existents en el període abarcat. El que pretenem, però, és simplement analitzar un exemple clar d'un tipus de conflictivitat rural -entorn els béns comunals- molt extesa arreu d'Europa, sobretot a partir de la readequació del poder feudal que es produeix després de la crisi dels segles XIV-XV.⁴

Tanmateix, cal advertir que les disputes entorn les comunes del Braç es remunten a pocs anys després del seu establiment, el 1272, i es perllonguen fins ben entrat el segle XX,

¹ Aquest article ha pres forma a partir d'un treball de curs de quart d'història (95/96). Vull agrair a Antoni Mas que fos ell qui em donàs la idea i l'empenya per iniciar aquesta i altres investigacions, així com les moltes hores que m'ha dedicat per parlar sobre aquest tema.

² Rodney HILTON: *Conflicto de clases y crisis del feudalismo*, Barcelona, 1988, 15.

³ La possessió de Son Sant Martí no prendrà aquest nom fins a finals del segle XVI o principis del XVII, tot i que el llinatge Sant Martí en detenta el control exclusiu a partir de finals del XV. Fins a finals del segle XVI es coneix la possessió amb el nom de El Rafal -en realitat estava formada per diversos rafals. Nosaltres ens hi referirem sempre com a Son Sant Martí.

⁴ Peter KRIEDELTE: *Feudalismo tardío i capital mercantil*, Barcelona, 1994, 24. L'autor descriu tot el procés de creixement i sortida de la crisi baixmedieval, i posa un especial èmfasi en el procés d'acumulació de terres per part de la noblesa feudal (procés de recuperació del domini útil de la terra i cessió en arrendament, per solucionar així l'irrendibilitat de les antigues formes de cessió -emfiteusi,...-). Així, *su finalidad era disponer libremente de la tierra, sin limitaciones de derechos colectivos de ningún tipo*.

Per al cas específic de Mallorca s'ha de destacar la descripció i sistematització d'aquest procés que realitza Gabriel JOVER: "Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524 (Mallorca)", *Recerques*, 33, 1996, 9-31.

però és a partir del segle XVI quan aquestes disputes prenen forma d'enfrontaments i conflictes entre senyors i pagesos per obtenir la possessió de les terres. En conseqüència aquests conflictes s'haurien d'emmarcar dins el període de consolidació de les grans concentracions de terra en mans nobiliàries, que comportarà l'aparició de lluites pel control de les reserves de terra,⁵ de tal manera que durant els tres segles estudiats sovintejaren els plets interposats davant l'Audiència, així com els conflictes sobre els terrenys en disputa, en un intent per part dels pobles de Muro i Sta. Margalida de mantenir l'usdefruit de les seves terres comunals. Processos semblants ocorregueren a altres indrets de l'illa com és el cas del poble de Petra que, tal com indica Gabriel Jover, també a través de plets i conflictes fou com els pagesos d'aquest poble aconseguiren mantenir les seves comunes fins el segle XIX.⁶

Des del seu establiment i fins als anys trenta del present segle les que foren comunes de Muro i Sta. Margalida anaren sofrint diverses variacions, tant pel que fa a les dimensions i confrontes que originalment tenien, com a les servituds de què foren objecte, i fins i tot, pel que fa als usufructuaris que hi tenien dret. Aquesta zona comunal estava delimitada i condicionada per la seva situació d'aïllament entre l'Albufera de Mallorca i la mar. Situada al nord-est de l'illa, a la zona costanera a l'est de la badia d'Alcúdia, formant part del que havia estat el juz' islàmic de Muruh, abarcava el que avui és la Platja de Muro -més un bocí que avui pertany a Alcúdia- i un troç de pinar que s'endinsava dins la possessió de Son Sant Martí.

Segons el document de l'establiment⁷ -de 1272-, les comunes feien partió al nord-est amb la mar, al sudoest amb l'Albufera, al sud amb els rafals pertanyents aleshores al comte d'Empúries i al Bisbe de Girona -que posteriorment formaran Son Sant Martí-, i a l'est amb l'alqueria de Sta. Eulàlia.⁸ Per tant ens trobam davant un llarg braç de terra que devia mostrar un aspecte bastant divers -perceptible parcialment encara avui dia-, que anava des de la zona dunar de la costa, on ara hi trobam borró, card marí, lliri blanc de marines i el rave de mar, fins a l'interior, on s'hi troba ginebró de fruit gros i el pinar -amb nombroses espècies com la mata, l'arrija, el romaní, orquídees...-.⁹ A més a més, dins el rafal que englobava les comunes s'hi trobaven uns estanys -anomenats també salines- que antigament comunicaven amb l'Albufera, però que en el segle XVIII havien quedat totalment aïllats.¹⁰ La zona del Braç s'afegiria posteriorment a altres rafals i formaria la possessió de Son Sant Martí, confonent-se sovint els límits de la zona comunal amb la zona estrictament de la possessió. Cal dir que la part del Braç i la zona interior fins a les cases de la possessió estaven en alou de la Baronia del comte d'Empúries, mentre que la resta de la possessió es

5 Gabriel JOVER: "Endeument, desigualtat econòmica..."; 29, assenyalava que a la conflictivitat antifeudal i antifiscal que havia centrat les lluites pageses dels segles XIV i XV s'hi hauria d'afegir després la lluita pel control de les reserves de terra allà on els drets d'accés i usdefruit no eren clarament definits...

6 Gabriel JOVER: "Endeument, desigualtat econòmica..."; 28.

7 AMSM, pergami núm.1.

8 En el document no s'esmenta la partió de la zona nord-est, encara que per documents posteriors sabem que limitava amb el pont d'Alcúdia, allà on desembocava naturalment l'Albufera -i per això mateix no es degué consignar aquesta partió. No s'ha de confondre amb s'Oberta, que és la sortida a la mar que es formà l'any 1851 -i on es construí posteriorment el Pont dels Anglesos.

9 Pere Fiol et alii: "Muro", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 11, 1993, 265.

10 Gerónimo DE BERARD: *Viaje a las villas de Mallorca. 1789. Transcripción del manuscrito de la biblioteca municipal de Palma*, Palma, 1983, 115. Aquest autor ens descriu la zona de la següent manera: 23 el camino que desde Muro, dando la vuelta por las casas del predio Son San Martí, el pinar llamado el Bras y dicho puente, va a la ciudad de Alcudia. Los ns. 24, 25, 26, 27 y 28 significan las casas del predio Son San Martí, los prados y pinar y el cerrado de novales de dicho predio. El 29 son los estanios, comunes para la pesca y caza al público de la villa de Muro. Se llaman los Replans y el Llarch y no tienen comunicación alguna.

trobava en alou del bisbe de Girona. Però com resulta evident, al llarg dels segles els límits esdevindran borrosos i aquesta distinció ja no quedarà tant clara.

Les fonts que hem emprat per a la realització del nostre estudi procedeixen bàsicament de tres llocs diferents: per una banda hem acudit als arxius municipals de Muro i Sta. Margalida, d'on hem extret informació principalment de les actes dels consells d'universitat. La tercera font emprada ha estat el fons de l'Arxiu Torrella, dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. A l'Arxiu Municipal de Muro hem consultat també un llibre¹¹ que recull bona part del procés del primer plet que enfrontà a les universitats de Muro i Sta. Margalida amb els Sant Martí, encara que el mal estat d'aquest llibre ens ha impedit consultar-lo sencer. Consideram que les fonts són prou diverses com per haver arribat a una visió més o menys equilibrada dels fets i els processos que se seguiren, ja que ens han permès contrastar els diversos punts de vista, sempre parcials, de cada una de les parts.

1.- ESTABLIMENT I EVOLUCIÓ DE LES COMUNES

Hem d'entendre l'establiment dels espais comunals com una pràctica habitual dins la lògica de l'expansió del sistema feudal, i a Mallorca dins el context del repoblament de l'illa, com una concessió feta als habitants que participaven en aquest procés després de la conquesta feudal catalana. Per tant, els senyors afavoririen la cessió d'espais d'aprofitament comunal en els primers moments d'organització i repartiment de Mallorca.

És dins aquest context que el procurador del comte d'Empúries, Bernat de Corne, en una acta d'establiment de l'any 1272 feta a favor de Vidal de Torrent, Bernat Trobat i Pere Carbó, en la qual els cedia en emfiteusi un bosc anomenat el Pinar [Braç], -situat a la parròquia de Sta. Margalida de Muro,¹² per a pastures i demés utilitats (mentre que el Comte es reservava l'usdefruit de les salines), cedia el dret d'aprofitament de la llenya del mateix bosc a tots els habitants de la parròquia de *Sete Margarita et de parroquia St Joannis de Muro*¹³.

El document de l'establiment és prou clar a l'hora d'assenyalar les servituds comunals a les quals estava subjecte l'expressat bosc. S'esmenta clarament que els habitants dels dos pobles tan sols podien aprofitar la llenya, i no les pastures o els estanys que ja s'havien reservat per a altres usufructuaris.¹⁴ Tot i això podrem observar com ben aviat aquestes terres seran assimilades com a terres comunals en el sentit més ampli de la paraula, ja que els pagesos acostumaran a fer-les servir per tot el que havien de menester. Des de

11 AMM, llibre 944.

12 Cal fer una observació molt important referent al topònim Sta. Margalida de Muro:

-En el segle XIII, després de la conquesta catalana, el territori corresponent al districte musulmà de Muruh fou adjudicat, mitjançant el *Llibre del Repartiment* (1232), al Comte d'Empúries. A Mallorca s'establí una organització parroquial, base per a l'administració jurisdiccional, i el districte de Muruh quedà dividit en dues parròquies: Sant Joan de Muro i Sta. Margalida de Muro, documentades a la butlla d'Innocenci IV - 1248-(Pere FIOI, *et alii*: "Muro", 266). La parròquia de Sta. Margalida de Muro es troba datada uns anys abans, el 1241 (MAS, COMPANYY, CAMPINS: "Santa Margalida", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 15, 1991, 159-160). Per tant s'ha de tenir clar que quan un document esmenta la parròquia de Sta. Margalida de Muro es refereix només a l'actual municipi de Sta. Margalida -amb Maria de la Salut-, i quan parla de Sant Joan de Muro es refereix a l'actual municipi de Muro -amb Llubí inclòs.

Un exemple clar ens el donen els documents de l'època: *inter homines villa et parrochie Sant Johannis de Muro ex una parte, et homines ville Sancte Margarita de Muro ex altera...* AMSM, Pergamí núm.3. Document d'agost de 1321.

13 AMSM, pergamí núm.1.

14 *Et similiter, retineo et exipio, quod tota fusta que ibi est et de caetero fuerit, sit communis, semper et ad usum et ad emprimentum omnium gentium que nunch sunt, uel de cetero fuerint de predicta parroquia Sete Margarita et parroquia St Joannis de Muro.* AMSM, pergamí núm.1.

l'aprofitament lícit de la fusta per fabricar cines o bigues per a cases,¹⁵ de llenya -ja fos per utilitat domèstica, per fer carbó¹⁶ o formiguers-, fins a la utilització "il·lícita" de les comunes per pasturar el bestiar o pescar en els estanys.¹⁷ D'aquest fet, i d'altres com la incertesa davant els límits dels comunals, derivarà la posterior conflictivitat amb els senyors de Son Sant Martí.

Un aspecte que cal resaltar del document de l'establiment és la ubicació que dona al pinar del Braç, el qual situa dins el terme de la parròquia de Sta. Margalida de Muro,¹⁸ quan semblaria més coherent, des d'un punt de vista geogràfic actual, que aquesta zona hagués estat adjudicada a la parròquia de Sant Joan de Muro -al la qual pertany avui.¹⁹ L'explicació que podria semblar més raonable, si bé tan sols l'apuntam a tall d'hipòtesi que s'hauria de sotmetre a comprovació, seria que els habitants de Muro haurien hagut de passar, antigament, per dins el terme de Sta. Margalida per poder accedir al territori de les comunes, a causa que la zona pantanosa de l'Albufera podria haver arribat bastant més a la dreta d'on arriba avui dia.²⁰

Segons Gabriel Alomar, el camí de les Marjals antigament era *una desviació cap a tramuntana del camí de Sa Pobla, que passava prop de les cases de Vinromà i Son Claret, i seguia cap a Son Mieres i Son Sant Joan, per acabar al lloc Amarador, on els murers, poblers i margalidans, segons ordre del lloctinent del 1514, devien amarrar el cànyom i el lli. En aquell temps no arribava a la mar pel fet d'arribar a l'obstacle que representava la llacuna de l'Albufera.*²¹ Després aquest autor parla del camí de la Mar del qual diu que passava *prop de l'abundant font de Son Morei i de les terres d'en Parera i les de la cavalleria dels Sant Martí, per arribar a la mar no gaire lluny de la possessió Santa Eulàlia, damunt la línia que separa ambdós termes de Muro i Santa Margalida.*

Potser aquest camí es perdia dins el terme de Sta. Margalida per poder arribar a la mar, i per tal motiu la zona del Braç fou adjudicada a la parròquia de Sta. Margalida. Aquest fet no afectà, en un principi, a l'úsdefruit de les terres comunals, si bé amb el temps la zona començà a ser administrada per Muro, possiblement per la major coherència de la partió d'ambdós termes en línia recta cap a la mar.

15 *...ad emprivium in dicto pinario, modo ad boscandum et faciendum dentals, canetas, manechs de terjas, tateras, espigons, jous, brujons de furno, pexas de barracas e de estables...*AMSM, Llibre d'actes de pergami en substància, núm.7 (any 1338).

16 Els ferrers se n'aprofitaven per fer les síges de carbó. Així, a tall d'exemple, el 1769, Bartomeu Martorell, en nom de l'Ajuntament de Muro, es dirigeix al comte d'Aiamans per comunicar-li que l'Ajuntament havia concedit permís a Bartomeu Cladera, ferrer, per tallar pins i fer una sitja de carbó per a la seva botiga, *y como el expresado Cladera no pueda fabricar la expresada sitja dentro de dicho predio Son San Martí sin el permiso de V.S. por ser el territorio propio suyo...*(ARM, AT-417, s/f).

17 *...axí mateix han sempre acustumat a pescar dits habitants en dits estanys, y han venut lo pex en la plasa de Muro públicament...*(AMM, llibre 944, s/f) És una declaració de Martí Perelló, notari, el 9 d'abril de 1579.

18 *...dono et stabilio, ad pasturandum et ad omnia alia que vobis plauerint faciendum, vobis Vicali de Torrente, et Bernaro Trobatí et Petro Carbona, ad pasturandum et vestris perpetuo quandam quantitatem cuiusdam boschi, que vocatur pinar, et est in parroquia Ste Margarita de Muro, et tenetur per dictum dominum comitem et suos, eo quia est in portione sua.* AMSM, pergami núm.1. (El subratllat és meu)

19 Sobre aquesta qüestió hi hagué un plet a finals del segle XIX, el qual també hem estudiat, i que representa un treball de 5è curs d'història. Guillem BARCELÓ: *Conflictivitat rural i béns comunals a la fi de l'Antic Règim. El cas de les comunes de Muro i Sta. Margalida a la zona litoral del Braç de Son Sant Martí*, treball de curs inèdit, Mallorca, 1997.

20 Aquesta hipòtesi ha estat apuntada per l'historiador Antoni Mas en les nombroses converses tengudes amb ell respecte a aquest tema. Per tant, s'ha d'entendre com el que és i no com una afirmació definitiva.

21 Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. III, 1350-1516*, Muro, 1990, 35-36.

1.1.- LA CONSOLIDACIÓ DEL DOMINI DE LA TERRA I ELS PRIMERS CONFLICTES

Fins a la segona meitat del segle XV les terres que estam estudiant foren objecte de contínues vendes, establiments i canvis en el seu domini -quasi sempre útil- (relació de traspassos que ens permetem omitir per raons d'espai òbvies). Volem deixar constància, però, de la gran facilitat amb la qual passaren d'unes mans a altres, amb tot el que això suposava per a uns terrenys subjectes a servituds comunals. Per tant, entenem que els conflictes anteriors al segle XVI²² relatius a l'usdefruit de les comunes, si bé aparentment poden semblar de la mateixa naturalesa que els produïts després, no revesteixen, des del nostre punt de vista, la mateixa importància pel que fa a l'enfrontament entre les comunitats pageses i els senyors. En els segles XIV i XV aquestes terres canvien de posseïdor molt sovint, i cada nou senyor pretén ignorar els drets heretats sobre les seves terres per part dels pagesos. Com veurem, els primers conflictes semblen més conseqüència del continu canvi de mans de les expressades terres, en què els nous posseïdors pretenen ignorar -o deixen d'escripturar- els drets comunals, que no de la intenció premeditada, tant dels pagesos com dels senyors, de consolidar un domini i unes pràctiques erosionades al llarg del temps, com sí ocorre a partir del segle XVI.

L'Albufera.

No hem d'oblidar en tot moment que les comunes estaven envoltades d'una zona d'extremada riquesa, tant de fauna marina com terrestre, així com també pel que fa al boscatge i pastures. La mateixa Albufera, tot i no estar sotmesa a cap servitud comunal, era objectiu constant dels furtius que cercaven alleugerir els efectes de l'exacció feudal i fiscal. El domini de l'Albufera és confós, ja que no se sap exactament com estava dividida. A l'època musulmana havia format un districte diferent del de Muruh, i en el repartiment sembla que la meitat fou per a la porció reial i l'altra per al comte d'Empúries. Així, el rei, el bisbe de Girona i els templers hi tenien part, i sabem que Jaume II cedí la seva porció, com a mínim, a Hug Castell,²³ llinatge que també aconseguiria el domini útil de la part en alou de la Seu de Girona.²⁴

Tenim constància de denúncies a pagesos que aprofitaven l'Albufera per aprovisionar-se d'aucells i de peix de forma il·legal, sense el permís dels senyors: les estratègies emprades anaven des de mètodes enginyosos com ara obrir síquies a l'Albufera perquè sortís l'aigua, i amb ella el peix,²⁵ fins a entrar dins el llac els vespres a pescar,²⁶ o simplement entrar-hi

22 La major part dels casos d'abans del segle XVI que citarem són extrets dels documentaris realitzats per Ramon Rosselló en els volums de la història de Muro.

23 Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol. II. 1229-1349*, Muro, 1989, 63-65.

24 Ramon Castell capbreuà el 1578 la part de l'Albufera en alou de la Seu de Girona: *confés tenir certa part de l'Albufera situada en los termes d'Alcúdia, Muro e la Poble, tinguda dita part sots alou directa sria. de la Seu de Girona, a mercè de lluyisme, jadriga 30 dies e a cens alodial de 30 L. censals quiscun anys*. ARM, Prot. G-46, f.97.

25 1319, setembre, 12.- El rei Sansç de Mallorca diu al seu lloctinent Guillem de Buadella que per part del bisbe de Girona ha estat exposat que alguns homes de Muro han fet síquies a la Marjal i Albufera perquè surti l'aigua, tot i que hi hagi parets de pedra seca per impedir sortir els peixos. Però dit lloctinent, a instància de Berenguer Palet i Bernat Feliu, germans, que tenen l'Albufera major, diu que surten els peixos i són pescats en perjudici del dit Bisbe. Arxiu de Girona, vestuari almoina, perg. núm. 44 (extret del documentari de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol. II. 1229-1349*, 196).

26 1400, octubre, 26.- Carta del lloctinent general a tots els batles de la zona dient que Francesc Castell, hereu d'Antoni Castell, Andreu Torrabadal i Miquel Rovira, senyors de l'Albufera major d'Alcúdia, exposen que moltes persones hi entren de nit i pesquen a l'encesa i fitora, cacen cignes i altres aucells, fan aües i el peix s'espanta i fan altres mals. ARM, AH 77, f.187v. (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol. III. 1350-1516*, 379).

ignorant la possessió dels senyors.²⁷ Estam parlant de denúncies fetes per part dels senyors, els quals suposam que tendien a exagerar els danys soferts. El que sí és cert és que les crides per prohibir la pesca a l'Albufera havien de ser conseqüència de les constants denúncies, i generalment eren manades pel lloctinent de Mallorca als diferents batles de les viles limítrofes, com ara una de 1330 en què el lloctinent General escriu als batles de Muro, Alcúdia i Uyalfàs, manant que ningú *no gos pescar en l'Albufera manor ni en los estanys, ni en les aygues d'aqueles ab fitores ni ab negun altra artifici ab que puscha pendra pex sinó aquels qui tenen la dita Albufera per lo senyor Rey e per los capdals*.²⁸

El pinar comú.

Una vegada establert el dret d'empru de llenyes en favor de les viles de Muro i Sta. Margalida és de suposar que els pagesos s'acostumaren a fer servir les terres del Braç com un complement necessari per a la seva economia. No és estrany, emperò, que juntament als successius establiments de dites terres arribassin també els primers conflictes derivats de les servituds comunals a què estaven subjectes. El primer enfrontament que tenim datat és de l'any 1338, poc més de seixanta anys després de la donació. Es tracta d'una acta de transacció i concòrdia realitzada entre Francesc Arnau, donzell, i la universitat de Sta. Margalida, a conseqüència del contenciós que el dit Arnau havia tengut amb aquest poble, al qual negava el dret d'usdefruit del pinar comú. El document diu que Francesc Arnau *concedo vobis syndicis predictis [parroquia Sta. Margarita] tam nomine vestro propio, quam nomine totius Universitatis vestra parroquia, perpetuum ad emprivium in dicto pinario, modo ad boscandum et faciendum dentals, canyetas, manechs de terjas...Ita quod dictum ad imprivium habeatis in dicto pinario et omnia alia necessaria ad laborationes vestras...*²⁹ Aquesta transacció segurament es degué realitzar, o bé perquè estigués a punt de vendre el pinar, o simplement perquè no estava disposat a haver d'afrontar les despeses d'un plet.

El problema de la llenya sembla que s'inicià de bell nou amb Francesc Sa Font cap el 1354, mitjançant denúncies d'aquest encaminades a impedir la sostracció de llenya del pinar de la seva possessió, alhora que feia pagar bans als qui trobava amb llenya.³⁰ Es poden donar casos en què els pagesos es dediquin a maltractar els béns dels senyors, com per exemple matant el bestiar que es troba en el pinar. Hi ha denúncies -són sempre fetes pels senyors- en què, paradoxalment, es recrimina el fet que quan els pagesos entren a pescar en els estanys (recordem que legalment no es té dret a aquest empru) aprofiten per matar el bestiar. En aquest sentit Andreu Parera, que el 1403 té el rafal que fou de Francesc Font, es queixa contra aquells que amb l'excusa de pescar en els estanys i síquies del seu rafal li devoren el bestiar.³¹ Podem pensar que algunes d'aquestes crides encara que anaven encaminades a impedir actes incontrolats, en el fons també pretenien erosionar el dret

27 1360, abril, 17.- Carta del lloctinent general, notificant als batles d'Alcúdia, Huyalfàs, Muro i Sta. Margalida, les queixes de Marc Burguet i Bartomeu des Mas, senyors de l'Albufera i estanys, perquè la gent hi entra a pescar peix i caçar aucellam, trenquen les bardisses i fan altres danys. ARM, AII 21, f.173v. (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol.III*,..., 342).

28 ARM, AII 4389, f.15 (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. II*, 1229-1349, 211).

29 AMSM, Llibre d'actes de pergami en substància, núm.7.

30 1354, juny, 10.-El governador de Mallorca diu que l'honorat Francesc Sa Font ha exposat que Berenguer Parera -un dels jurats de Muro- entrà dins un pinar seu per fer llenya; haurà de pagar ban, despeses i restituir la llenya. D'altra banda la Universitat de Muro vol tenir empru al pinar de dit Font. ARM, AIII4, f.94v. i 106v. (extret de Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol.III*, 336).

-1358, agost, 25.-El batle ha penyorat alguns de Santa Margalida que tallaven llenya en el Pinar de Francesc Sa Font. ARM, AII 20, f.171 (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. III*, 341)

31 ARM, AII 82, f.59v. Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, vol. III*, 380).

comunal de les viles.³² Una pràctica habitual devia ser també la de calar foc al prat de Son Sant Martí amb la finalitat d'aconseguir pastures fresques per al bestiar, encara que en alguns casos el foc resultà realment incontrolat, com tenim datat el 1358 en una ordre del Governador *manant al batle [de Muro] informi de les persones de mal esperit que han calat foc i fet molt de mal en el rafal de Francesc Sa Font.*³³

Amb tot el que hem observat, entenem que els pagesos de Muro i Sta. Margalida realitzaren durant molt de temps una resistència parcial³⁴ al poder aristocràtic, tant pel que fa a l'incompliment sistemàtic de les crides fetes pels lloctinents, com més endavant interposant plets per preservar o recobrar -com tot seguit veurem- uns drets ja arrelats a la consciència col·lectiva.

2.- EL SEGLE XVI: ELS SANT MARTÍ

Tan bon punt començà el segle XVI es produí un fet important en relació al dret d'usdefruit de les comunes. En una acta de donació feta el vint-i-cinc d'agost de 1501, Pere Joan de Sant Joan, senyor per meitat de la baronia del comte d'Empúries, i Salvador Cerdà, en nom de Ramon de Sant Martí -que tenia l'altra meitat de la baronia i a més el domini útil de Son Sant Martí-, cediren als jurats i a la vila de Muro el dret a pescar i caçar en els estanys que es trobaven en el pinar comú. Aquesta donació no contempla a la vila de Sta. Margalida, però hi ha diversos aspectes que cal observar: en aquest document queda palès que els pagesos de Muro i Sta. Margalida acostumaven a pescar regularment a les salines del pinar,³⁵ i el fet que la donació fos només a la vila de Muro és perquè els jurats d'aquesta arribaren a una entesa amb els senyors del domini directe -Sant Joan i Sant Martí- i útil -el mateix Sant Martí- del Braç per fer front a Antoni Castell, senyor de l'Albufera, el qual pretenia que els estanys o salines que hi havia entorn l'Albufera fossin de la seva propietat.³⁶ Tot i això, indirectament es fa una reserva per a poder donar empríu als habitants de Sta. Margalida ja que el document diu que *nos emperò, e los nostras*

32 1356, maig, 28.- El governador comunica al batle de Muro les queixes de Francesc Sa Font contra les persones que entren en el seu Pinar amb cans i li destrueixen el bestiar, així la selvatgina de vaques com altres. ARM, AH 16, f.88v. Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 339)

-1398, març, 2.- Andreu Parera que té el rafal d'En Font diu que alguns que tenen empríu de tallar llenya, quan hi envien els seus captius menen cans i amb l'exceusa de caçar li barregen el bestiar i n'hi maten. ARM, AH 73, f.30 (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 376)

33 ARM, AH 20, f.169 (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 341).

34 Antoni MAS I FORNÉS: *Una aproximació a l'estructura socioeconòmica del terme de Sta. Margalida al segle XVI i principis del XVII*, inèdit en publicació, 1991, 10. Mas segueix la classificació que fa B F Porshnev de les diferents formes de resistència pagesa, que divideix en: *resistència parcial, fugida i aixecament*. També fa referència a la definició que realitza Rösener de la resistència parcial: *rebutig individual o col·lectiu de determinades prescripcions i obligacions, la infracció de prohibicions establertes i els plets dels pagesos amb els senyors en raó de deures i drets concrets*. Creim que aquesta definició és plenament vàlida i adequada per a l'objecte del nostre estudi.

35 *...e com en las salinas perpetuament los homens de Muro e Sancta Margarita agen acostumat de voluntat nostra e dels nostras pradacessós pescar los pexos qui dins las ditas salinas sa congraguen o congrian, e vendre cens alguna qüestió ne mala veu*. AMM, lligall 2379, pergami núm.8.

36 El conflicte es remunta a principis del segle XV, en què ja es documenten enfrontaments entre els Castell i els senyors del domini útil del Braç, i també dels Castell amb el poble de Muro:

1416, desembre, 19.- Antoni Castell, ciutadà, successor del seu germà Francesc Castell, senyor de l'Albufera major d'Alcúdia, diu que tots els estanys i síquies de les possessions confrontants pertanyen a l'Albufera; ara Andreu Parera [que posseïa el Braç] fa parades per pescar els peixos i prendre els aucells. ARM, AH 94, f.145v. (Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 386)

-1428, maig, 28.- Antoni Castell, cavaller senyor de l'Albufera major, diu que molts d'habitadors de Muro cacen aucells i pesquen en els estanys els peixos que acabat l'hivern surten de l'Albufera i passen l'estiu en dits estanys. -aleshores els estanys comunicaven amb l'Albufera- ARM, AH 111, f.97v. (391)

Els senyors de l'Albufera aconseguiren el 1481 el privilegi reial de nomenar un capdeguait amb potestat per posar bans (ARM, AH 213, 8v. Gabriel ALOMAR, Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, vol. III, 416), la qual cosa degué crear conflictes a la zona, sobre tot amb els senyors de Son Sant Martí.

succedidós, en ninguna manera no puxam als homens da Sancta Margarita algun ampriu donar sino paguan primerament la mitat da todas las macions e daspasas qua per vosaltres en dita castió saran fetas.

De qualsevol manera aquesta donació no afectà gaire -ni als pagesos de Sta. Margalida ni als de Muro- en la pràctica ja consuetudinària de pesca i caça en els estanys, atès que el 1579 ningú no tindrà constància que s'hagués produït cap interrupció en aquestes pràctiques.³⁷ No hi ha dubte, per tant, que es tractà més d'una acció concreta i interessada fruit d'una situació conjuntural determinada, que no d'un acte conscient i de "bona fe" per part dels Sant Joan i els Sant Martí. De fet, un nét del segon serà el protagonista del plet de finals de segle, i li negarà cap classe de validesa al document esmentat.

2.1- El plet de 1579.

*El llarg camí cap a la consolidació del feudalisme a Mallorca, entenent aquest com un sistema social, polític i econòmic, havia de provocar fortes tensions que esclataren de forma interestamental o en el si dels propis estaments dirigents.*³⁸ És en aquest sentit que hem d'entendre els conflictes que esclaten a la segona meitat del segle XVI per el control de les comunes i, més enllà de voler trobar conflictes i enfrontaments generals, haurem de cercar en l'àmbit local de les universitats,³⁹ que és on apareixen disputes més o menys greus que cal estudiar com a reaccions a la pressió senyorial.⁴⁰ Podem afirmar que en el fons, les disputes que sorgiren entorn les comunes de Muro i Sta. Margalida⁴¹ implicaven molt més que el simple usdefruit de la llenya o la pesca, essent el motiu últim la possessió del bosc que el senyor veia contínuament erosionada. El 1580, un any després d'haver començat el plet, Miquel Joan de Sant Martí denunciava al lloctinent general de Mallorca que els habitants de Muro i els seus jurats no respectaven l'ordre de no entrar en les comunes mentre duràs el plet, però en el fons hi havia el fet simbòlic de la "possessió", que el senyor ressaltava dient que *no sols són entrats y entren de cade die en dits llochs, però encare més avant se tenen y fan senyors dels dits llochs,*⁴² *entrant y tallant y pescant, i penyorant los qui entren prenent bans y composant com si del tot fosen senyors y no penjar ja plet.*⁴³

No podem deixar passar per alt, en un intent més de caracteritzar el conflicte que ens ocupa, l'especial coincidència existent pel que fa a l'inici de diversos enfrontaments importants a altres llocs de l'illa. Si el plet de les comunes del Braç començà l'any 1579, i enfrontava les viles de Muro i Sta. Margalida amb els Sant Martí, trobam com, al mateix

37 El 23 de maig de 1579, "Pere Nosseres", fuster de Muro, a la seva declaració com a testimoni del plet declarava: *ell sempre ha vist pescar en los dits stanys los habitants de Muro y Sta. Margarita...* AMM, llibre 944, s/f.

38 Jaume SERRA I BARCELÓ: "Canamunt i Canavall. Quelcom més que banderies aristocràtiques". *Afers*, 18, 1994, 477.

39 Eva SERRA: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, 1988, 60.

40 Antoni MAS: *Una aproximació...*, 42.

41 Cal destacar que aquestes no eren les úniques comunes de què disposaven ambdós pobles. Muro havia comprat unes comunes devora el poble el 1501, davant la necessitat de disposar de pastures per al bestiar dels pagesos -seran les comunes de can Fiol i can Oliver- (ARM, AII suplicacions, reg.1500-1505, f.93 -citada per Alvaro SANTAMARIA: "La deuda pública en la parte foránea de Mallorca" *Anuario de estudios medievales*, 8, 1972-73, 280-). A més la universitat de Muro havia adquirit la possessió de Son Moyà el 1529, que passaria a formar part dels béns de propis de la Universitat, establida posteriorment als seus habitants en parcel·les de dues quarterades (ARM, Prot. G-46, f.40). Per la seva banda la vila de Sta. Margalida posseïa unes comunes devora el poble, de les quals disposava amb ple usdefruit (Antoni MAS I FORNÉS: *Mapa de la vila de Sta. Margalida en el segle XVII*, Sta. Margalida, 1997, 12).

42 El subratllat és meu.

43 AMM, llibre 944, s/f.

poble de Sta. Margalida el 1562 ja es tenia qüestió amb Pere Ramon Zafortesa, i el 1581 la Universitat ja portava plets en contra seva.⁴⁴ També sabem que el 1565 a Petra s'inicià causa entre Antoni Garau, donzell, i la vila de Petra sobre les comunes, conflicte que també durarà diversos segles.⁴⁵ Tot plegat ens allunya de pensar en simples coincidències, i ens fa situar aquesta problemàtica dins el marc de l'ofensiva senyorial per obtenir el control de la terra amb la finalitat de maximitzar-ne el rendiment econòmic.⁴⁶

L'inici de les disputes ens resulta realment incert, atesa la fragmentació de la informació que hem pogut aconseguir. A l'Arxiu Municipal de Muro -com ja hem comentat a l'inici- trobam un llibre íntegrament referit al plet amb els Sant Martí,⁴⁷ en el qual es recullen denúncies, lletres reials i declaracions de testimonis entre els anys 1579-1585. Com que no es conserven a Muro llibres d'actes de consell corresponents als anys d'inici del plet, és mitjançant el llibre que hem esmentat que sabem que cap a març de 1579 començaren a proliferar els bans posats a pagesos que acudien a les comunes, els quals eren penyorats pel qui aleshores era el senyor de la possessió, Miquel Joan de Sant Martí. En aquest sentit els jurats de Muro expressaven que *Miquel Joan San Martí per ses pretensions havia preses moltes y diverses penyores dels dits habitants... i per ço sie servit manar se restituescan ditas penyoras*.⁴⁸

En el llibre de consells de l'Arxiu Municipal de Santa Margalida de 1579 trobam una acta en la qual es transcriu una carta enviada des de Ciutat, en la qual es fa referència a unes comunes arrendades, sobre les quals ja no es pagava l'arrendament estipulat, i s'amenaçava amb procedir contra els jurats en el cas que no es complís allò acordat.⁴⁹ En aquest document, però, no se cita enlloc el nom de les comunes, i per tant no podem afirmar que es tracti de les comunes del Braç. Tampoc no sabem qui envia la carta, encara que no podem desestimar la hipòtesi que les comunes estiguessin en aquesta època arrendades als pagesos d'ambdós pobles -fonamentalment per a pastures-, i que el control estigués en mans dels batles i jurats. A més, a l'inici del plet hi hagué una controvèrsia sobre quin era el valor de les garrigues, sobre les que el senyor establí una vàlua de 500 lliures, i que els jurats i els testimonis cridats a declarar consideraven excessiu.⁵⁰ Hi ha una certa coincidència en les

44 Antoni MAS I FORNÉS: *Una aproximació...*, 42-57.

45 Ramon ROSSELLO I VAQUER: *Notes per a la història d'Ariany*, Mallorca, 1994, 30. Per la seva banda Gabriel JOVER: *Endutament, desigualtat...*, 26, situa aquest enfrontament com una conseqüència lògica de la pressió senyorial sobre el domini útil, que a Petra té els seu punt culminant en l'*ofensiva de les cases Garau d'Aixartell...sobre les comunes de Petra*.

46 El control del bosc resultava determinant, i més en una època en què ja s'havia començat a reduir la superfície forestal en benefici del creixement agrícola extensiu, si bé aquest fet s'accentuarà encara més en els segles posteriors (Isabel MOLL, Jaume SUAU: "Senyors i pagesos a Mallorca -1718-1860/70-", *Estudis d'història agrària*, 2, 138). Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 63, comenta en aquest sentit que els conflictes de recursos naturals foren un capítol afegit a les disputes d'aquests segles.

47 Aquest llibre no hi és a l'Arxiu Municipal de Sta. Margalida, però hem de suposar que també en tenien un, ja que a l'inventari de l'Arxiu Municipal d'aquesta vila, realitzat el 20 de maig de 1619 es pot llegir: *Item 5 actes ambolicats ab un pragamí i uns capítols del bras*, en clara referència, creim, al plet del Bras, i a l'any següent tornam a trobar: *Item los capítols del bras*, la qual cosa ens deixa constància de la importància de conservar els esmentats papers que sortosament a Muro encara els trobam. (AMSM, llibre d'inventaris 1645-1798, s/f).

48 AMM, llibre 944, s/l.

49 *Balle y jurats de Sta. Margarita, per lo que aquí se ha abusat en los arrendamientos de las comunas, que aquí se fegen, de fer relexos y no pagar lo preu de l'arrendament com entegerem...esser molt gran dany d'aquexa Universitat, manarem que , de la hora en avant se prengue altre forma y que se arrendasen ditas comunas al encant public al més donant...encarregam y manam en pena de 8 sll, al fisch reial aplicadós, que fasin en dits arrendaments com per nos ha estat ordenat y manad, y en las presents vos tornam dir y manar que alremente se proxeirá cuantre vosaltres y béns vostros. Data en Mallorca, a 30 de janer de 1579.* AMSM, llibre de Consells 1574-1602, f.1.

50 *Dixit que ell també ha vist molt bé dites garrigues y passat y que'n té tot de valor de tres centes lliures y que si ho volen vendre ell testimoni les hi darà y en farà més avant per què com dit té ho val y ho stima així*

dates (la carta per gener, els testimonis per març, al mateix temps que ja s'han començat a posar bans) que ens podria fer pensar que davant la negativa dels jurats i del poble de satisfer l'arrendament, el senyor decidís apropiat-se de les "seves" terres obviant el dret comunal.

La primera fase del plet -que havien interposat les viles de Muro i Sta. Margalida contra Miquel Joan de Sant Martí- es concretà en les reivindicacions realitzades per ambdues parts al dret a les mateixes terres. La base legal sobre la qual basaven els seus drets no era altra que la tradició, però, *en nom de la tradició i el costum senyors i pagesos defensaven interessos contraris*.⁵¹ La qüestió era simplement que els pagesos s'havien anat apropiant consuetudinàriament de certes servituds sobre les comunes -pastures, pesca, caça- que legalment no els pertocaven. A més, s'havien apropiat també d'una bona part de pinar i garriga de la part interior de la possessió, que en un principi no se'ls havia adjudicat. Però la reacció senyorial no es limità solament a impedir aquest excés en l'usdefruit, amb una reducció de la servitud només a tallar llenya, sinó que pretenia anar més enllà i intentar eliminar tot dret sobre les seves terres. L'abril de 1579 Miquel Joan de Sant Martí afirmava que *dites terres, bosch y stany may són stades comunes a nels habitants y pobladors de la vila de Muro...els San Martí han acostumat sempre a penyorar als que entrassen en dites terres, pinar y stany a tallar llenyes y pescar*.⁵²

Per la seva banda, els pagesos deixaven ben clar que fins aleshores l'empru del pinar del Braç i dels estanys havia estat una pràctica constant, integrada completament a la vida econòmica de les viles:

*...fins lo dia de vuy, sempre los habitants de Muro y Sta. Margarita han usat y usufructuat de dits bosch y stanys sens contradicció alguna...dits habitants sempre que'ls ha convingut y los es stat mester y necessari, són anats en dit bosch y stanys a tallar llenyas, serrar pins y pescar per lur ús y utilitat...axí matex han sempre acostumat a pescar dits habitants en dits stanys, y han venut lo pex en la plasa de Muro públicament...e la part altra, no solament ha vist [M. J. Sant Martí] com se serraven dits pins per ús propi dels qui'l serraven, però encare ha acostumat comprar del pex...*⁵³

*...ell hi ha pescat molts anys en dits stanys, y ha venut lo peix públicament en la plasa de Muro...y també ha coneguts molts pescadors pescar y vendre paladissament dit peix...hi ha venut moltes vegades peix al dit señor San Martí y may ha que ningú li hage fet contrari...*⁵⁴

ell. 1579, març, 11. AMM, llibre 944, s/f. Aquest testimoni és anònim, únicament diu que és de Sta. Margalida.

ell ha passat moltes voltes per dites garrigues y que las té per molt més valor de dos cents ducats, y axò és lo que pot dir ell, dit tot y esser son pare. 1579, març, 11. Ibidem. Aquest testimoni és alcudienc i també és anònim.

51 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 79.

52 AMM, llibre 944, s/f.

53 AMM, llibre 944, s/f. Declaració de Martí Perelló, notari, el 9 d'abril de 1579.

54 AMM, llibre 944, s/f. 1579, juny, 1. Declaració de Pere Panxó de la vila de Muro.

Cal destacar l'important paper que es dona al peix, i fins i tot cal suposar que en aquesta època, a certs llocs, el consum d'aquest fos superior al de la carn.⁵⁵ Hi havia, com podem comprovar, una relació del pagès amb el mercat -local-, però aquesta relació cal situar-la sempre dins la lògica econòmica pagesa, basada en el valor d'ús, de l'autoconsum.⁵⁶

Per la seva banda els Sant Martí també comptaven amb els seus testimonis, destinats a bonificar la figura del senyor, presentant-lo com a representant de l'ordre i la tradició, alhora que el revestien d'una benignitat pròpia d'un "sant":

...dit Sr. Miquel Joan de San Martí stà en possessió pacífica y sempre ha stat de dits stanyes y bosch...ha entès a dir que dit San Martí penyora alguns homens de dita vila de Muro y per pregarías de alguns homens las tornades a dits homens, i alguns dels quals les tania penyora d'or.⁵⁷

Observam com en alguns casos la solidaritat vilatana no funcionava a causa de les grans xarxes d'influència i de pressió que desplegaven els senyors a les zones rurals. Alguns testimonis estaven massa lligats als senyors com per oposar-s'hi o declarar en contra.⁵⁸

De la discussió per les servituds de les comunes es passarà a la discussió pels límits d'aquestes. S'havia prohibit a les dues parts encausades en el plet de fer ús de les terres del Braç mentre el litigi no finalitzàs, i sembla clar que aquesta ordre no es respectà. S'establí una espècie d'enfrontament sobre el terreny, ja que, per una banda, Miquel Joan de Sant Martí donava permisos per tallar llenyes i pescar,⁵⁹ preferentment en el lloc de les Punes (zona interior de Son Sant Martí que s'endinsa dins l'Albufera, i que també estava en alou de la Baronia), per considerar que no formaven part de la zona en disputa.⁶⁰ Per la seva banda els jurats feien el mateix -veure nota 43- mentre intentaven demostrar que les Punes sí formaven part de tota la comuna,⁶¹ i protestaven davant els suposats atemptats del senyor.⁶²

55 Onofre VAQUER: *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Mallorca, 1987, 338.

56 Guy BOIS: *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana*, Barcelona, 1988, 70. Segons Bois, la relació amb el mercat existeix, però alhora està subordinada, en l'esperit pagès, a les exigències del seu autoconsum; el mercat és un element de segon pla, és a dir, que el pagès no té una actitud activa, especulativa, en relació amb el mercat, no hi va per guanyar diners..., sinó perquè necessita diners, perquè vol respondre a altres necessitats de consum [també necessitats fiscals] i per això vol intercanviar.

57 AMM, llibre 944, s/f. 1579, maig, 29. Declaració de Joan Font de la vila de Muro.

58 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 66. L'autora adverteix com la societat rural no sempre es cohesionava en termes antifeudals, sinó que ben sovint l'hegemonia senyorial s'imposava sobre la solidaritat vilatana en plets com els de límits territorials entre viles, lligats a afers de recursos naturals: aigües, boscos, pastures.

Tenim altres testimonis com per exemple el reverent mossèn Vinya Vella, prevere i rector de Campanet, que declarava que dites terres may són stades comunes anels habitants de la vila de Muro, però dix ell dit testimoni que sab que dits habitants de Muro y los de la vila de Sancta Margarita tenen emprtiu en dit pinar y en dit stany, però may ho han demanat. AMM, llibre 944, s/f. 1579, maig, 30.

59 AMM, llibre 944, s/f. ...des que corre lo plet entre lo dit senyor Sant Martí y la universitat de Muro, no obstant li sia stat manat que no entràs en dit loch ha donada licentia a molts particulars d'aquesta vila de fer llenyes en dit loc, pascar y fer carbó. 1581, octubre, 30. Declaració de Gabriel Stelric, maior, de Muro.

60 ...lo loch del contrast y en lo qual la part altra pretén tenir dret és y se diu lo bras... que les terras anomenades les puntas són altres y diverses separades del bras y del loch del contrast AMM, llibre 944, s/f. 1581, novembre, 15. Declaració de Miquel Joan de Sant Martí.

61 Posa que lo loch del contrast del qual se tracte entre dites parts y que fonch donat establert a los predecessor d'aquesta part és lo loch dit lo bras, i lo loch dit los stanyes y lo loch dit las puntas... AMM, llibre 944, s/f. 1581, novembre, 18. Declaració dels jurats de Muro.

62 la part altre, so és Miquel Joan San Martí, des que corre procés entre dites parts, no obstant li sie stat manat que no entràs dins lo loch del dit contrast, sempre ha donade licentia a algunes persones que pasturassen, pescassen y tellassen llenyas en dit loch de dit contrast, com de fet han fet dites tals persones y

Una estratègia semblant fou també la utilitzada pels pagesos de Petra, tal com ens indica Jover, atès que amb aquesta doble estratègia -usdefruit dels recursos i tribunals - se cercava discutir els nous drets que s'havien d'establir i *convertir els costums immemorials de la comunitat en un dret de possessió més estable, reconegut jurídicament*⁶³.

2.2.- La capbreuació de 1581.

En un intent més per legitimar els seus usos, les dues viles aprofitaren el procés de capbreuació que s'estava duent a terme a la Cúria de la baronia del comte d'Empúries per capbreuar els seus drets sobre aquestes. A la capbreuació⁶⁴ s'esmenta com a base legal el document de l'establiment de 1272 i la donació del dret a pesca de 1501. Si bé el procés de capbreuació no anava directament lligat als interessos dels pagesos, atès que representava haver de declarar unes obligacions envers el senyor del domini directe,⁶⁵ en aquest cas sí que representava una bona oportunitat per donar certa validesa "consuetudinària" a l'usdefruit comunal.

2.3.- La importància d'aquests plets i la sentència de 1586.

A les actes de consell de Muro, a partir de 1581 i fins 1588, hi trobam un resum de les qüestions pendents de resoldre per part de la Universitat, les quals deixaven consignades els jurats sortints, just després de fer-se l'extracció de càrrecs.⁶⁶ Any rere any apareix el plet amb els Sant Martí com la primera qüestió de la llarga llista que es confecciona: *Primo denunciam y fem saber com la qüestió de la vila per lo bras, puntas y stanys ab los sros. Sant Martí, stà provehit per lo senyor regent a venir... per so sa instat al dit sr. regent que vinga*.⁶⁷

Hem de tenir en compte que aquests plets gravaven negativament l'economia de les universitats,⁶⁸ i això es reflecteix sovint a les actes de consell de les universitats, en les quals la referència a la precarietat de la hisenda local és habitual.⁶⁹

Però els plets aconseguiren crear una reacció conjunta contra el poder senyorial, amb el protagonisme destacat dels jurats que d'alguna manera eren els que la vehiculaven i controlaven. Andreu Calvó, soldat, descrivia així la dinàmica de l'enfrontament: *bé es ver agunas vegades feya crida dit sr. Sant Martí que no anassen a pescar a dits stanys, y aquif*

axí mateix hi han fet carbó...de tant temps que no hi ha memòria de homens en contrari lo dit loch dit de las puntas sempre ha servit per los habitants de dita parròchia de Muro y de Sta. Margarita, tellar llenyas y pesturar bestiar...la part altre ha apenyorat ultimadament totes les persones les quals són anades a tellar llenyas en lo loch dit las puntas. AMM, l. 944. 1581, setembre, 7. Declaració del notari Martí Perelló.

63 Gabriel JOVER: "Endeutament, desigualtat...", 27.

64 ARM, Prot. A-61. També es pot trobar una còpia a ARM, AT-417, s/f.

65 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 89.

66 *...nosaltres havem negociat moltes coses, axí en (l.d.) com en qüestions y en pagaments, e per so volent devar llest per los altres jurats vendors, ordenam los deutas y qüestions següents.* AMM, Actes Consell llibre 4, s/f. 1582, maig, 25, Muro.

67 AMM, Actes Consell llibre 4, s/f. 1582, maig, 25, Muro.

68 Aquesta qüestió la constaten ja altres autors: Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 70;

Antoni MAS: *Una aproximació...*, 44; Margarita ORTEGA: *Conflicto y continuidad en la sociedad rural española del sXVIII*, Madrid, 1993, 80.

69 Com a mostra: *Fonch proposat per dit jurat maior, dient com tenen molte necessitat de diners per subvenir molts pagaments urgents, per so demanen de hont se trauran* AMM, llibre consell 4, s/f. 1585, maig, 12, Muro. El mateix passava a Sta. Margalida, en aquest cas en un altre context semblant, però més tardà, trobam que *aquesta vila està en lo ultim grau de miseria ocasionada dels immensos plets que ha tingut ab dit Conde.* AMSM, Llibre de consell 7, f. 13v.15. Citat per Antoni MAS: *Una aproximació...*, 45.

*mateix los jurats de Muro ne feyan fer altre que' y anassen, y axí no han dexat may los pescadors d'anar en dits stanys.*⁷⁰

El 3 de desembre de 1586 la Reial Audiència dictà la sentència del plet,⁷¹ en la qual s'alliberava a les comunes del Braç de la servitud de pescar, caçar i pasturar el bestiar, encara que reconeixia i ratificava el dret a tallar-hi llenya. En definitiva, es pren com a vàlid l'establiment de 1272, i en canvi es desestima tant la donació del dret a pesca de 1501, com la capbreuació de 1581. La sentència fou ratificada per una lletra reial de febrer de 1587,⁷² en la qual es manava la seva execució immediata.

Queden però, un parell de qüestions enlaire que se'ns fa difícil aclarir. En una acta del Consell de la universitat de Muro del 28 de maig de 1586 es pot llegir el següent: *Item fonch proposat dient com no ignoren la sentència tenen a favor contra mossèn Sant Martí, per so si són de parer de donar albrícias an al procurador puy las mareix, perquè fonch determinat que li sien donats quatre sous.*⁷³ Això ens porta a pensar que potser hi hagué una sentència anterior a la de desembre. A més, en el resum de causes pendents d'aquell any -que es feia el mes de maig- no apareix la qüestió del plet del Braç. El mes de juny els jurats es queixaven dient que *fonc proposat com ia saven sobra la qüestió de mossèn San Martí, la sententia tenen, y axí diu mo Sant Martí a n'equesta de fer pagar bans com sa farà.*⁷⁴ Davant aquestes amenaces els jurats, seguint el consell dels advocats, optaren per realitzar una prova de força i fer valer el dret que suposadament els amparava.⁷⁵ De moment però, ens és impossible comprovar si hi hagué una sentència anterior o no, ja que resta gran part de la producció documental de l'Audiència (ARM) sense catalogar.

La sentència de desembre fou immediatament apel·lada per ambdós pobles,⁷⁶ i es nomenaren procuradors per seguir la causa en cort. Sembla que en el nostre cas no ocorre el mateix que en el cas relatat per Eva Serra per al Principat, on segons ella la comunitat pagesa no disposava de sindicat ni d'interlocutor que *gosés parlar i gestionar els plets*⁷⁷, encara que hauríem de tenir en compte que possiblement estaríem parlant de dos nivells diferents de litigiositat rural. Els procuradors nomenats eren generalment jurats de mà major que encapçalaven les pretensions de la comunitat.⁷⁸ En els següents dos anys tenim documentada l'elecció de procuradors per seguir l'apel·lació en cort i, si bé no hem pogut determinar quan acaben les diligències, suposam que aquestes devien finalitzar quan la universitat no tenia prou diners per seguir apel·lant.

70 AMM, llibre 944, s/f, 1579, juny 1.

71 ARM, AT-417, s/f. És una còpia de l'original.

72 ARM, AT-417, s/f. També és una còpia de l'original.

73 AMM, llibre consells 4, s/f. El subratllat és meu.

74 AMM, llibre consells 4, s/f.

75 Deien que *no's deman que sian admesos en possessió puy la tenim, y axí demanen si deffensaran tots los quey anran o que's ferà...Finalment es decideix que tots los habitants de Muro entrin en tot lo que's en alou de la baronia per lo que poden conforme la sententia feta, y si acàs dit moSant Martí volia fer pagar bans en aquells, els dits jurats deffensen (l.d.) comunas a semblants personas.* AMM, llibre consells 4, s/f.

76 En l'acta del consell d'universitat de Muro del 21 de desembre de 1586 es decideix apel·lar conjuntament amb Sta. Margalida. AMM, llibre consell 4, s/f.

77 Eva SERRA: *Pagesos i senyors...*, 97.

78 Gabriel Quetgles, elegit procurador per seguir l'apel·lació el 24 de maig de 1587 és jurat de mà major de la universitat de Muro. AMM, llibre consell 4. El cas de Sta. Margalida és semblant, i l'explica Antoni MAS: *Una aproximació...*, 44.

3.- EL SEGLE XVII: ELS TOGORES⁷⁹ (futurs comtes d'Aiamans).

Un canvi substancial en l'esdevenir de la conflictivitat a les comunes fou que, a partir d'aquests moments -segle XVII-, la vila de Sta. Margalida quedà al marge de tot el procés legal que se seguirà entorn a l'usdefruit comunal. Les causes cal cercar-les en l'enfrontament que aquesta vila tenia amb la família Zaforteza des de la segona meitat del segle anterior, i que esclatà d'una forma violenta i oberta cap a la dècada dels quaranta del segle XVII, amb l'aixecament en armes dels pagesos de Sta. Margalida contra el comte Mal (comte de Sta. Maria de Formiguera).⁸⁰

En canvi, la vila de Muro continuà les disputes amb els senyors de Son Sant Martí, que durant el segle XVII se centraren principalment en els límits territorials de les comunes, i sobre la possibilitat -per part del senyor- de reduir-ne una part a conreu. Sabem que els estanys foren arrendats successivament durant aquests anys,⁸¹ així com també fou habitual l'entrada dels pagesos per pescar i caçar.⁸² Pel que fa als enfrontaments judicials, la documentació d'aquesta època -en referència al conflicte que ens ocupa- és més bé escassa, tot i que tenim notícies sobre l'existència d'un plet entre ambdues parts.⁸³ A la qüestió de les comunes s'havia afegit el fet que els Togores eren deutors a la universitat per nombroses talles impagades.⁸⁴ En aquest sentit Jaume Togores intentà arribar a una entesa amb els jurats de Muro per arreglar la situació i, en una de les visites d'aquell al Consell de la universitat els feia al·lusió al plet que corria entre ambdues parts *per rahó de tall, emprius de garrigas, com encare per altres coses*, mentre mostrava la seva disposició per mantenir bones relacions amb el poble, ja que segons deia, desitjava *star y viure commit y paciffich en dita universitat*.⁸⁵

Durant els anys posteriors es feren gestions per arribar a una entesa, i el 1637 ja es començaren a perfilar les condicions que formarien part d'una futura acta de transacció sobre el tema de les comunes,⁸⁶ en la qual s'havien de revisar les lites que, segons es deia, amb el temps havien esdevingut confuses.

79 El llinatge Togores quedà emparentat amb els Sant Martí quan el 1594 Francina de Sant Martí, filla i hereva de Miquel Joan de Sant Martí -fill del protagonista de l'anterior plet-, es casà amb Jaume Togores (ARM, AT-9, s/f), amb la qual cosa la possessió de Son Sant Martí anirà lligada, a partir d'aleshores, al llinatge Togores.

80 Aquesta qüestió ha estat revisada i estudiada a fons per Antoni Mas, el qual feu una primera aproximació a Antoni MAS: *Una aproximació...*, i actualment n'està fent una recerca més profunda a l'espera de publicació.

81 Tenim constància d'arrendaments en els anys 1594, 1597, 1599, 1620, 1621, 1623. ARM, AT-417, s/f.

82 Trobam denúncies fetes per Jaume Togores cap el 1624 (ARM, AT-396, s/f), i un procés en els tribunals favorable a aquest el 1628 (ARM, AT-417, s/f).

83 *Sabent y atanent entre nosaltres dites parts en dits noms aportasse lite, qüestió y causa en la Reial Audiència por espay de molts anys, la qual després se passà en la Cúria Civil de la Santa Inquisició sobre nostres mutuas pretensions...* ARM, AT-425, s/f. Còpia de la transacció de 1641 que tot seguit comentarem.

84 *...tots vms. han oit sa demanda que al sr Jaume Togores ha feta davant de tots vms. dient que ell vol pagar lo que deu a esta Universitat, y que li fassen plet de acomodar lo ab les pagues... jonch conchis, resol y determinat... que es fasse el compte de lo que dit sr. Jaume Togores deu a esta Universitat y que's resolga sta qüestió entre dit sr. Togores y dita vila.* AMM, llibre consell 6, f.20. 1634, març, 12.

85 AMM, llibre consell 6, f.21-21v. 1634, març, 18.

86 AMM, llibre consell 6, f.53. 1637, febrer, 15. Així ho feia saber al consell de Muro Joan Alber, jurat.

3.1.- La transacció de 1641.

El 1639 ja s'havia establert un preacord que havia de posar fi a les disputes, i es donava a conèixer en un consell de la universitat. Els punts més importants eren els següents⁸⁷:

Els jurats cedien gairebé la meitat del Braç a Miquel Joan de Togores⁸⁸ (del Pi d'en Borràs fins al pont d'Alcúdia) per al seu propi usdefruit, autoritzant-lo a traure rotes en aquest troç.

Quedava com a zona comunal l'espai que anava des de la paret i barrera de les cases de Son Sant Martí (també s'esmenta com a fita el clos de S'Era, devora les cases) fins a la mar,⁸⁹ i d'aquí fins al Pi d'en Borràs (la meitat aprox.).

A la zona de les Punes el sr. Togores es reservava quinze quarterades per sestejar el bestiar, mentre que els habitants de Muro no podien tallar cap llenya de pi en aquesta porció.

Els consellers demanaven que els roters *tingen hobligrasió de pagar tales a la ville de Muro*, a més de reservar-se el dret a posar bans. També demanaven que tenguessin l'obligació de tancar les parcel·les, davant les possibles entrades de bestiar.

Finalment s'acordà que dit sr. Togores *pach de lo que deu, sinquante liures quiscun any, i les tales qui es faran de qui avant*.

Sembla que aquests acords presos en el consell de la universitat de Muro no convenceren Miquel Joan de Togores, el qual, segons explicava un dels jurats, *no se's contentat del negosi que avem resolt, per que diu que li avem posades masa acceptions en lo del Bras...y quant és ca lo degut de les tales*. Tot i això, els consellers no semblaven disposats a cedir més i responien que, *de lo degut a les tales dit sr. pagarà de lo vagat 50 l. quiscun any al dia y festa de St. Pera y St. Faliu, y també pagarà de qui al devant las tales de le iglesia qui s'feran, y si dit sr. no firma dita determinasió que no i ha cosse feta*.⁹⁰

Però la pressió de Miquel Joan de Togores devia ser massa forta, com també ho devia ser la necessitat urgent de diners per part de la Universitat, ja que uns mesos més tard es prengué l'acord definitiu, en el qual la quantitat que havia de pagar el sr. Togores era bastant més reduïda que la proposada pels consellers.⁹¹ També s'afegia una clàusula en la qual

87 AMM, llibre consell, 6, f.68v. 1639, març, 29. Vegeu mapa núm.1 per entendre millor les fites.

88 No sabem si aquest és ja el futur comte d'Aiamans, ja que Miquel Lluís de Togores -comte d'Aiamans- mor a Barcelona el gener de 1638 (Aina I.E SENNE: *Canamunt i Canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII*, Mallorca, 1981, pp.132 i 198).

89 Recordem que aquesta part se l'havien apropiat els pagesos a través de l'usdefruit. S'havien inventat la tradició, o tal com assenyala E. P. THOMPSON (*Costumbres en común*, Barcelona, 1995, 131), en les societats d'Antic Règim el costum tenia certa validesa jurídica i podia esdevenir propietat [possessió].

90 AMM, llibre consell 6, f.69. 1639, abril, 5. La universitat de Muro havia començat a construir l'església nova durant el darrer quart del segle anterior, i eren moltes les talles que es feien per subvenir les despeses de la seva construcció. Sobre l'església es pot acudir a Pere FIOU, Damià PAYERAS, Ramon ROSSELLÓ: *Història de Muro, vol.4. 1516-1715*, Muro, 1991, 205-260.

91 *...per lo qual se hofereix dit señor a donar nos les pansions d'aquetes 42 l. censals, les quals serviran sols 30 l. per lo que deu de les tales passades, les quals cobreran fins sia la villa pagade de tot lo que deura...y les 12 l. serviran per les tales que quisçun any se feran per rehó de la isglésia, de adops, de fonts, pous y camins...* AMM, llibre consell 6, f.75v. 1639, novembre, 9.

s'especificava que només tendrien dret a les comunes els habitants de Muro, per la qual cosa els de Sta. Margalida quedaven al marge d'aquest procés.⁹²

Transcorregueren dos anys fins que finalment es realitzà l'acta de transacció.⁹³ Amb aquest acord quedaren considerablement reduïts els terrenys subjectes a la servitud de llenya, però el que crida més l'atenció és el fet que a l'acta s'afegeia una clàusula que no havia estat acordada en el consell de Muro, i que serà d'enorme importància en el futur. Aquesta clàusula permetia al senyor de la possessió de Son Sant Martí traure rotes i establir gent en qualsevol dels terrenys de la comuna, fins i tot en el lloc únicament reservat als habitants de Muro per tallar llenya, encara que permetia, això sí, que els pagesos tallassin tota la llenya abans de reduir-se la garriga a conreu.⁹⁴ Tot plegat sembla una completa paradoxa, i només s'explica en un marc de forta influència de Miquel Joan de Togores dins el poble. A partir d'ara, el senyor estarà facultat per minvar legalment els límits de les comunes.

Hem parlat, abans, de l'important paper jugat pels jurats de les universitats a l'hora de conduir i dirigir els pagesos per tal d'oposar-se als senyors. Però no hem d'oblidar que aquests jurats formaven part d'un grup social que, si bé no tenia el potencial econòmic dels grans aristòcrates, sí representava la classe benestant dins la pagesia.⁹⁵ Per tant, no podem desestimar que darrere la transacció s'hi amagassin altres acords particulars que beneficiarien a uns pocs, davant una pagesia suposadament desinformada i aliena a tals acords. També hem de considerar la necessitat que hi devia haver per aturar el plet amb els Togores, degut a la manca de diners per afrontar-ne les despeses. De qualsevol manera, les antigues pràctiques d'usdefruit comunal seguirien essent habituals entre la població, o al menys això és el que es dedueix de les posteriors denúncies.⁹⁶

4.- EL SEGLE XVIII: EL COMTE D'AIAMANS

En consonància amb el creixement agrícola extensiu de la primera meitat del segle XVIII, la possessió de Son Sant Martí experimentarà un procés de continus establiments de terres que conduïren també a l'establiment de rotes a la zona comunal de la possessió.⁹⁷ L'establiment de les rotes era una de les conseqüències de la transacció de 1641, però els jurats de Muro no estaven disposats a acceptar que el comte d'Aiamans seguís amb aquestes pràctiques. El 1712 adreçaren una carta al Comte en la qual li demanaven que aturàs

92 ARM, AT-417, s/f. 1639, novembre, 9.

93 ARM, AT-425, s/f. Possiblement es retardà per la mort de Miquel Joan de Sant Martí, puix l'acta de 1641 la signa Miquel Joan de Sant Martí, fill de Miquel Joan, i s'esmenta que rebé l'herència el 1639.

94 *Y finalment som de pacte que si v m. dit sr. Miquel Joan Togores y Sant Martí volrà afagar rotas novas dins lo dit trat ahont poden entrar a fer llenya, que en tal cas pogan los habitants entrar a fer llenya dins ditas rotas sempre que n'hy haurà sens incórrer en ningún ban...* ARM, AT-425, s/f. 1641, abril, 22.

95 Ens sembla prou assenyada la caracterització que fa Vicent S. OLMOS: "Poder, govern municipal i administració local. El País Valencià rural durant l'època moderna" *El Contemporani*, 3, 1994, 16-17) dels poders municipal quan diu que: *El poder municipal, el qual és integrat, d'una forma aclaparadorament majoritària, per uns grups, generalment familiars, dotats de majors possibilitats econòmiques que la resta dels habitants del poble...El poder local és la facultat que té un grup determinat de persones per imposar-se a la col·lectivitat, bé directament, formant part de les institucions municipals...Aquests governants, quan les condicions així els ho exigeixen, esdevenen els defensors del poble davant dels senyors.*

96 El 1660 es despatxaren lletres de la Reial Audiència prohibint la caça, la pesca i les pastures a les comunes, a instància de reiterades denúncies de Miquel Joan de Togores (ARM, AT-396, s/f.). El 1699 hi hagué una sentència en la qual es condemnava a diversos pagesos de Muro pel fet d'haver pescat en els estanys de Son Sant Martí (ARM, AT-417, s/f.).

97 No ens detindrem aquí a tractar ni la problemàtica ni la figura del roter, peça capdal per entendre el creixement agrícola extensiu sobre les terres menys fèrtils de la geografia rural mallorquina. Es pot consultar entre d'altres: Onofre VAQUER: *Una sociedad...*, 273-275; Josep JUAN VIDAL: "Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna", *Mayurqa*, 16, 1976, 91; Jaume SUAU: *El món rural mallorquí, s.XVIII-XIX*, Barcelona, 1991, 149.

l'establiment de rotes a la possessió de Son Sant Martí.⁹⁸ Naturalment el Comte no els escoltà i, en un consell de la Universitat del 13 de novembre, els jurats es mostraren molt contrariats perquè s'havien tornat a traure rotes.⁹⁹ Davant això es prengué la determinació que en cas *hay a ie algun particular qui vulla treurar rota en dita possessió, atès lo sr. conde Tugores vol treurar rotas, que sa li fasse pagar el ban*.¹⁰⁰ Per la seva banda el comte d'Aiamans denunciava davant les autoritats del Regne l'obstaculització que estaven sofrint els roters, ja que segons deia *los jurats de esta vila foren en dita possessió ab alguns lloctinents per impedir als dits rottors no traughessen las tals rottas que se'ls fonch donades*.¹⁰¹ La mesura de força dels jurats de Muro tengué els seus efectes, i les autoritats reials optaren per impedir al notari del Comte que tragués més rotes fins que no s'arribàs a un acord amb l'altra part, alhora que ordenaven als jurats que no impedissin als roters ja establerts de fer ús de les rotes.¹⁰²

En aquest enfrontament competien dos interessos clarament contraposats: els del comte, el qual estava molt interessat en cedir les rotes, degut a l'elevada renda que aquestes li proporcionaven en relació als baixos costos que li suposaven, i els interessos del comú, no només preocupat per la deforestació del bosc, sinó també neguitós en no poder traure profit dels esmentats establiments, essent com era aquella una zona que havia de redundar en el benefici col·lectiu.

En una reunió a la casa del Comte, s'arribà a un acord pel qual aquest es comprometia a no traure més rotes a canvi que els jurats estudiassin la possibilitat de baratar el comú del Braç per una altra zona que el Comte els oferiria.¹⁰³ No fou fins tres anys més tard -1716- que s'oferí a la universitat de Muro la possibilitat de canviar les comunes del Braç per unes terres a l'entrada de Son Serra.

Els jurats desestimaren la proposta aduint que *nos estigam ab la forma que sempre havem estat, sens alteració del dret tenim de tallar llenyas en ditas garrigas de que es tracte, per ço que és de major utilitat y profit per nostra vila y particulars de la mateixa, per la gran penúria patim de llenya, puys en la part ahont nos designa terra o garriga equivalent en nombre dit Ego sr., no es troba terra per ser tot roquillar*.¹⁰⁴ És important esmentar que el 1713 també es feia referència en un consell de la universitat a la qüestió dels estanys, atès que havien trobat un document a l'arxiu on se'ls donava el dret a pesca -la donació de 1501-

98 ... havent tingut notísiyas los honors jurats de esta vila de Muro, que en la sua possessió de Son Sant Martí als 28 dels corrents proppessat es trobave el nott, Serre... que volia pessar a donar rotas de la garriga de vall a diferents particulars... me han menats dits honors jurats pessar a partistpar o a representar-li el que el vulla dignar en suspendra exa matèria, lo que esperam conseguir. ARM, AT-411, sff. 1712, octubre, 31.

99 AMM, llibre consell 8, f.85-85v.

100 AMM, llibre consell 8, f.86. 1712, novembre, 16.

101 Les cartes, si bé les atribuïm al comte d'Aiamans, hem de sobreentendre que són escrites pels seus advocats. La denúncia seguia en els següents termes, referint-se a la transacció: *com per també perquè lo dit Serra y Cerdà, en nom de dit Egregio Conde no passàs a donar més rottas en dita possessió, lo que és en gran dany del bé commú y del sr. Rey... en virtut de la transacció que's firmà entre los autors de dit Conde y los jurats de dita vila, conforme acte als 22 abril 1641 en poder... donaven permís los jurats de esta vila a dits los autors de afegir rottas dins lo dit territori haont poden entrar a fer llenya los abitadors de la vila de Sta. Margarita y de St. Juan de Muro, com axí lo narre la última parte de dita transacció*. ARM, AT-417, sff. El document apareix sense data, però cal situar-lo entre novembre de 1712 i gener de 1713.

102 ARM, AT-417, sff.

103 ... lo que offerex lo sr. Conde de Ayamans, prescindint si ab virtut de la transacció de l'any 1641 pot treurar rotas dins el territori designat... de poder tellar llenya y aportar-se'n aquella, y construir la dita servitut en lo territori continent al referit que tingue igual llenya y equivalent al territori ahont sa treuran las rotas: y per ço y feta estimatió per personas peritos elegidors per una y altre part en igual nombre, antament que de esta manera resteran los visins de esta vila ab igual dret de tellar i aportar-se'n llenya, variant tansolament lo territori. AMM, llibre consell 8, f.89v. 90. 1713, gener, 22, Muro.

104 ARM, AT-417, sff. 1716, març, 15.

i en aquella època el comte tenia arrendades les salines.¹⁰⁵ De qualsevol manera s'optà per no moure cap plet al respecte, segurament seguint el consell dels advocats.

Tanmateix, la possessió de Son Sant Martí no devia interessar excessivament al Comte, ja que el 1727 la capbrevà en vistes a una possible venda,¹⁰⁶ la qual oferí a la vila de Muro. Els regidors d'aquesta desestimaren l'oferta, puix consideraven que no havien de menester comprar uns terrenys sobre els quals en tenien l'usdefruit d'una part.¹⁰⁷ A més, la hisenda local no estava en condicions d'afrontar la compra.

4.1.- El plet de 1742 i 1744.

Cap a finals dels anys trenta s'inaugurarà una època de noves tensions entre els pagesos i els senyors, de la qual en tenim constància a través de diversos plets. El primer, de 1739, durarà dos anys i marcarà clarament la pauta per al segon. Els regidors de Muro havien interposat un plet contra el comte d'Aiamans, ja que pretenien recobrar la servitud de llenya dins la zona exclosa a la transacció de 1641. No tenim gaire documentació al respecte, però el cas és que els regidors renunciaren a la causa el 13 de gener de 1741, davant la impossibilitat de concloure amb èxit el plet.

A l'arxiu Torrella trobam un expedient de la instrucció del plet que s'iniciarà l'any 1742. La causa d'aquest plet era la mateixa que en l'anterior: els regidors de Muro se n'havien adonat que l'extensió de les comunes abans de fer-se la transacció de 1641 era molt més gran que la resultant de l'acta de concòrdia.¹⁰⁸ Per tant, aquest plet girarà entorn un objectiu ben concret: recuperar per a l'usdefruit de la vila de Muro els "límits originals" de les comunes, ja que segons manifestaven els regidors, l'acta de transacció era molt perjudicial per als interessos del poble *que en el tiempo se ha hecho mayor por la falta de leñas y maderos*.¹⁰⁹

Un aspecte que cal destacar al llarg de tots els plets vists fins ara -com també fa notar Antoni Mas en el seu estudi sobre la conflictivitat a Sta. Margalida amb el comte Mal-¹¹⁰ és el paper fonamental que tenien els advocats a l'hora d'incidir en l'actuació dels jurats o regidors del poble, donat que són els advocats els qui cada cert temps redefeixen les estratègies a seguir, i aconsellen els jurats sobre les actuacions més adients segons cada moment. En aquest cas són altra vegada els advocats que decideixen emprendre de bell nou el plet que havien abandonat un any abans,¹¹¹ mentre que després són els regidors els qui posen en marxa els mecanismes d'organització pagesos, convocant la Junta de Moradors per decidir si es duia endavant el plet.¹¹²

105 AMM, llibre consell 8, f.87v. 1713, gener.

106 *També mateix se preven y advertix a qualsevol sia lo adquisidor, que si bé és veritat que los jurats y la vila de Muro pretingueren en temps passat tenir dret en dita possessió, no solament de fer llenya per la servitud de los visins de dita vila (com a cosa comuna), però encare per pescar en los estanys de dita possessió y pasturar los bestíats sens ninguna licència de dueño...* ARM, AT-398, s/f. 1727, març, 22, Palma.

107 AMM, llibre consell 9, f.8v. 1727, juliol, 21, Muro.

108 *I com las comunes que al present posehim sia una cosa molt reduïda respecte del que nos asenialen los dits actes...[es refereixen als límits escripturats a la capbrevació de 1581] han resolt que dit acte de transacció és perjudicial a los moradores de esta vila.* AMM, llibre consell 9, f.63-63v. 1742, abril, 29, Muro.

109 ARM, AT-417, s/f. 1742, juny, 2.

110 Antoni MAS: *Una aproximació...*, 52.

111 L'excusa emprada era que el jutge Matheu -del plet anterior- era parent en segon grau d'Enric Matheu, misser del Comte (ARM, AT-417, s/f. 1743, març, 9, Mallorca).

112 Per decidir si es tirava endavant el plet, el consell de Muro es reuní amb *una molt crescuda multitud de moredors de dita vila*. AMM, ll. consell 9, f.64-65. 1742, agost, 10. Eva Serra descriu tres fases de la organització pagesa davant un conflicte, que també es podrien aplicar al nostre cas: *atlàctica de la pressió pagesa per la via de la protesta o la revolta encoberta, b)la tàctica de la composició amigable que permetia l'organització dels pagesos de la localitat en assemblea de veïns. c) finalment, l'incompliment de les bases*

La defensa de Jaume de Togores demanà la suspensió del procés al·legant tres motius: que no es podia discutir la validesa de la transacció de 1641, que els jurats de Muro que hi participaren estaven perfectament capacitats i autoritzats per realitzar l'acord i, que la transacció es realitzà per renovar les fites que amb el pas del temps havien esdevingut incertes.¹¹³ A més, es queixava pel fet que s'hagués mogut de bell nou la mateixa causa que s'havia abandonat dos anys abans.¹¹⁴

La instrucció es perllongà fins que el 1744 s'inicià la declaració dels testimonis d'ambdues parts. Però les declaracions eren fetes per pagesos d'entre seixanta i setanta anys, i les noves fites feia aproximadament cent anys que s'havien establert. Per tant, tots havien conegut únicament les noves i els resultats foren favorables al Comte.

L'Ajuntament de Muro, davant la impossibilitat de guanyar el procés desvià el conflicte cap a un altre front. El comte d'Aiamans havia donat permís a Gabriel Togores, ferrer de Muro i a Gabriel Cerdó de Vallobera perquè tallassin pins de la seva possessió per arreglar unes cases en runes, i al mateix temps oferia al ferrer la possibilitat de preparar una sitja per a benefici propi. Els regidors de Muro aprofitaren aquest fet per penyorar amb deu lliures les dues persones, avisant-los que no s'endugessin la llenya.¹¹⁵ Tot seguit feren pregó perquè els qui necessitassin llenya anassin a cercar la que hi havia tallada. L'estratègia d'aquests fets era clara -i aquí tornam a trobar la influència dels advocats-, ja que reiniciaven un procés quan l'anterior encara no estava tancat, però en aquest cas sota demanda del Comte.¹¹⁶ Els regidors excusaven la seva actuació en el fet que els penyorats volien aprofitar-se per a ús particular d'un bé col·lectiu i que s'havia de tenir present que si el referit Togores, ferrer, prosseguia en la sua fàbrica [la sitja] havia d'assolar la garriga en perjudici de les demés particulars qui tenen la servitud de tallar llenya.¹¹⁷ Però en el fons hi havia el pols que mantenien ambdues parts per la possessió del Braç. En alguns moments hi hagué situacions certament d'enfrontament, ja que els pagesos no deixaven que cap persona amb autorització del Comte s'emportàs llenya de la comuna.¹¹⁸ encara que no sabem com acaba aquest nou plet, que es perllongaria, com a mínim, per espai d'un anys més.

4.2.- El plet de 1772.

Pareix a ser que quan una vila s'acostumava a posar plets per salvaguardar els seus drets davant les agressions dels senyors, arribava un moment en el qual semblava certament normal i habitual emprendre aquesta via de litigiositat, per altra banda molt gravosa per a les hisendes locals. En alguns casos el recurs era provocar l'altra part per a que fos aquesta la que interposàs la demanda. El 1772, els regidors de Muro, en lloc de denunciar de bell nou la injustícia de la transacció i intentar, per la via jurídica, aconseguir més garriga per a

d'acord i l'obstaculació de l'arbitratge implicaven un darrer terreny d'enfrontament, l'apel·lació a la Reial Audiència i el recurs a la via del plet. EVA SIERRA: *Pagesos i senyors...*, 151.

113 ARM, AT-417, s/f. 1742, febrer, 13. Vegeu el mapa núm.2, que es confeccionà durant aquest plet.

114 ... es totalmente despreciable su reiterada demanda (ARM, AT-417, s/f. 1743, febrer, 13, Mallorca).

115 El procés en relació a aquesta causa el trobam a ARM, AT-421.

116 ARM, AT-421, f.1. La demanda és del 17 de novembre de 1744.

117 ARM, AT-421, f.13v. 1744, novembre 24, Muro.

118 Gabriel Cerdó, de Vallobera, criat del Comte, li explicava a aquest en una carta com l'havien amenaçat per intentar defensar els seus interessos: *com vuy a mitx dia havent feta le volta he trobat 2 cavalls, un matxo y un burro, carregats de le llenya que sa troba tellada per fer la sitge...les quals bestias menaven un soldat criat del capitá Francesc Claret y Andreu Negra, tot habitadors an le vila de Muro, y al mateix temps que los tania aturats los dits matxos és arribat al soldat dihent-me...que tanten orda de los regidors de le vila de Muro, y volent-los fer portar le llenya a les casas me ha dit lo dit Claret que no em podia vanir res de bé y los he dexats anar per no averles de haver ab lo capitá y durme a perder...*ARM, AT-421, f.8. Novembre, 18.

l'usdefruit de llenya, adoptaren una postura agressiva contra la propietat [possessió] del Comte.

Els pagesos de Muro, dirigits pels seus regidors, decidiren aprofitar la llenya del pinar del Braç d'una manera total, i el 1766 el comte d'Aiamans denuncià els fets al Governador de Mallorca dient que els regidors de Muro *hicieron cortar en los parages y pinares y garrigas de dicho predio muchos pinos*.¹¹⁹ La Reial Audiència dictà una provisió en la qual ordenava als regidors que aturassin les tales de pins, i aquests obeïren l'ordre i es comprometeren davant el Comte a no tornar protagonitzar aquest tipus d'esdeveniments.

Però el 1772 es tornaren a repetir els fets, i el Comte tornà denunciar els regidors de Muro *por el exceso que han buuelto a cometer dichos regidores...pues han hecho cortar más de cien pinos, y con tanto descaro y publicidad que han mandado hacer carbón de muchos maderos que han cortado, usando de aquel predio como si fuese cosa propia, no sólo en perjuicio, sí aun en deshonor de mi parte*.¹²⁰ Tornava a aparèixer aquí el conflicte per la possessió, a més del fet que el comte se sentia humiliat pel poble de Muro. Mentre, les provisions reials per tal d'aturar les tales mentre duràs el plet s'anaren repetint sense gaire èxit.¹²¹

Paradoxalment, l'Ajuntament de Muro es basarà en la reivindicació estricta de la legalitat de la transacció de 1641 a l'hora d'exercir la defensa davant la demanda interposada pel Comte, al·legant no contravenir en absolut l'esmentada transacció.¹²² Al llarg de 1773 i 1774 se succeïren nombroses peticions per part del comte d'Aiamans a la Reial Audiència perquè s'aturassin les contínues tales. No sabem tampoc en aquest cas com acaba exactament aquest plet, però cap a l'onze de març de 1774, en un consell de l'Ajuntament de Muro, Joan Oliver, regidor, feia la següent proposició: *bé saben voses mersès las causas se ocasionen sobre el comú de Son Sant Martí de la present vila, y per fugir de causas trob ser convenient el que se renoven las fitas del comú, volent estar y passar per los actes, no perjudicant a nostra universitat ni morador algun...y discorreguts los votos han convingut en dita proposició*.¹²³

En qualsevol cas, la finalització d'aquest plet no tancava els llargs segles de conflictivitat comunal, sinó que aquesta es perllongaria durant el segle següent, si bé aquest és un tema que hem tractat en un altre estudi, degut a les particularitats específiques de la conflictivitat en el segle XIX.

CONCLUSIONS

Hem intentat dibuixar els principals trets que caracteritzaren la conflictivitat entre pagesos i senyors en la disputa per la possessió dels recursos naturals. Senyors i pagesos competien i pugnaven per fer valer el "seu costum" i la seva "tradicció", sempre enfrontats, i els comunals esdevenien escenaris on es desenvolupaven clarament els conflictes de classe.¹²⁴ En aquest marc s'ha de destacar el fort sentiment col·lectiu que es despenia de les pràctiques comunals, les quals constituïen una de les bases que permetien ajuntar tot el

119 ARM, AT-417, s/f. 1766, setembre, 16.

120 ARM, AT-417, s/f. 1772, juliol, 23. El subratllat és meu.

121 ARM, AT-417, s/f. 1772, agost, 7. També 1773, agost, 7.

122 A més els regidors de Muro argumentaven que la transacció prohibia que qualsevol que no fos de Muro pogués tallar llenya, inclòs fins i tot el Comte. ARM, AT-417, s/f. 1744, agost, 5, Muro.

123 AMM, llibre consell 13, f.13, 1774, març, 11.

124 E. P. THOMPSON: *Costumbres...*, 203.

poble en termes antisenyorials. No hem pretès en cap moment donar una falsa imatge d'homogeneïtat dins la classe pagesa, encara que hem d'admetre que en les disputes comunals anteriors al segle XIX no es trasllueixen les contradiccions inherents al procés de diferenciació pagesa que es desenvolupa a Mallorca a partir del segle XV. Cal destacar diversos aspectes que definirien en certa manera els conflictes que hem relatat:

-Els enfrontaments sobre el terreny foren freqüents, i tant es podien desenvolupar de manera individual -actes furtius- com ara desenvolupant, les viles, les diverses estratègies col·lectives d'organització pagesa. La finalitat principal d'aquesta estratègia era se'ns dubte la de mantenir la pràctica tradicional d'usdefruit -d'altra banda indispensable per a la seva subsistència-, i també la de renegociar mitjançant la força els límits i les servituds comunals.

-Els enfrontaments en els tribunals arribaren a assolir un protagonisme elevat, sobre tot si tenim en compte que resultaven enormement cars i lents. Per altra banda el recurs a la via judicial era indispensable per donar validesa a unes pretensions generalment sustentades en la tradició, una tradició -cal recordar-ho- que els pagesos s'havien inventat, com també la inventaren els senyors en defensa dels seus interessos.

-Cal destacar finalment el paper dels advocats en cada una de les actuacions legals de les universitats de les viles, ja que eren aquests els que aconsellaven en cada una de les accions que s'havien d'emprendre, i revisaven cada cert temps els documents que podien donar suport a les pretensions vilatanes. D'altra banda també s'ha de ressaltar el paper dels pagesos benestants -els jurats- a l'hora de dirigir i encapçalar els plets.

Amb tot, hom ha pogut constatar com els béns comunals constituïen un pilar fonamental en el procés d'autorreproducció pagesa. Un pilar pel qual valien la pena, fins i tot, les importants despeses de diners i esforços que els plets comportaven. Al capdavant, els pagesos lluitaven per defensar una racionalitat econòmica i social -que envoltaria tot el que era l'aprofitament comunal-, que per a ells representava una de les diverses alternatives a la pressió feudal que anaren desenvolupant.

RESUM

L'article estudia l'evolució de la conflictivitat entorn les comunes de Muro i Santa Margalida durant tres segles (XVI - XVIII). S'han analitzat les causes d'aquesta pugna entre pagesos i senyors per fer-se amb el control i l'usdefruit de les reserves naturals, així com les diverses vies d'enfrontament - plets, disputes en el terreny, ... - i d'organització pagesa. Finalment es ressalta la gran importància dels comunals per a les economies agràries i el seu paper clau com a elements cohesionadors de les comunitats rurals.

ABSTRACT

The article studies the evolution of the conflicts about the commons of Muro and Santa Margalida during three centuries (XVI - XVIII). There have been analyzed the causes of this fight between peasants and masters, who both of them wanted to gain the control and usufruct of the natural resources. Also have been analyzed the different ways of confronting - say lawsuits, real bridlings at the land, ... - as well as the peasant's organization. Finally, it stands out the big importance that the commons had for agrarian economies and how usefull they were to keep the cohesion of rural societies.